

TOKAJ, RÁKÓCZI-VÁR MÚLTJA AZ ELMÚLT ÖT ÉV ÁSATÁSI TAPASZTALATAINAK TÜKRÉBEN

Makoldi Miklós*

* Herman Ottó Múzeum, Miskolc

Absztrakt: A korábban kutatatlan Rákóczi-vár feltárása 2007 óta folyamatosan tart. Az öt évad eredményei a következők: sikerült azonosítani több épületet, várfalat (K-i ágyútorony, DNy-i bástya ágyúkazamatája, ÉK-i és DK-i rondellák, belső vár kerítőfalai, belső vár hídja, stb.). Emellett az előkerült leletek bizonyították, hogy a 15. század második felében, 16. század elején királyi rangú várak színvonalát közelített meg a tokaji vár, berendezése és leletanyaga tekintetében is.

Kulcsszavak: várkutatás, oroszlános kályhacsempe, Szapolyai János, gótikus kőfaragvány

Borsod-Abaúj-Zemplén megye egyik leghíresebb vára a tokaji Rákóczi-vár, melynek kutatását 2007-ben kezdte meg a miskolci Herman Ottó Múzeum, a Tokaji Várbarátok Köre Egyesület felkérésére. A vár a folyam szabályozásnak köszönhetően, ma a Bodrog folyó partján, az 1-es folyamkilométernél fekszik, de a középkorban a Tisza és a Bodrog a vár falai alatt folyt össze és egy valószínűleg mesterségesen ásott harmadik csatorna (Kisbodrog) biztosította a vár minden oldalról történő vízi védettségét. A két folyó hajdani torkolatánál álló vízivár, annak ellenére, hogy 1704 őszén II. Rákóczi Ferenc felrobbantatta, majd 1705 tavaszán keresztülvonatja rajta az árvizet, később elbányásszák köveit, sőt 1954-ben még a Tiszalöki Vízerőművel is jelentősen károsítják¹, egyik legjobban adatolt erős-

ségünk, mind az írott források, mind a képi ábrázolások terén. Az írott forrásokat az azóta sajnálatos módon elhunyt nagyszerű kutató, Détsy Mihály foglalta össze a Tokaj Város-történeti Tanulmányok II. kötetében 1995-ben (DÉTSY 1995), a képi anyagot pedig egy szép, ámde kis példányszámú albumban gyűjtötte össze az Árvay és társa-pincészet megbízásából Szalai Béla 2004-ben (SZALAI 2004). 2004 óta újabb metszetek is felbukkantak, Domokos György kutatásainak eredményeképpen, melyek még publikálásra várnak.²

4,5 méterrel emeli a vízszintet. Ez a jelentős víz és talajvízszint emelkedés nemcsak a Taktaköz és Tokaj összes alacsonyabban fekvő házát és pincéjét tette vízzessé, salétromossá, használhatatlanná, hanem a tokaji várnak is kutathatatlanná tette az alacsonyabban fekvő részeit, ami egy vízivárnál eléggé jelentékeny veszteség.

---

¹ Az 1954-ben megépült Tiszalöki Vízerőmű katasztrófális következményekkel volt a kistérség és a vár életében is, ugyanis a csekély lejtésű Tisza alföldi szakaszán került megépítésre. Tiszalöknél 7 méterrel duzzasztják meg a folyót, ami Tokajnál

² Ezúton szeretném megköszönni Domokos Györgynek, hogy az általa ismert anyagot, többek között a vár eddig soha nem látott északi oldaláról készült XVII. századi metszetet megtekintésre rendelkezésemre bocsátotta.

A teljesen elpusztult, nehézsorsú vár régészeti kutatása tehát 2007-ben indult Makoldi Miklós terepi vezetésével. A feltárások eredményeiről a kutató évről évre számot adott, többek között a *Castrum Bene Egyesület Hírlevelében*, illetve a *Sárospataki Régészeti Híradó* online folyóirat hasábjain. Mivel a *Castrum Hírlevél* 2008/1-es számában bemutattuk a tokaji Rákóczi vár alaprajz-hitelesítő ásatásának elindulását, illetve ennek kapcsán tárgyaltuk a vár történetét és építési periódusait is (MAKOLDI 2008), ezért most a részletesebb kutatástörténettel nem kívánjuk fölöslegesen fárasztani a kedves olvasót, a vár történetével és építéstörténetével is csak röviden foglalkozunk. A 2008–2010-es ásatási évad eredményeit szintén a *Castrum* hasábjain mutattuk be (MAKOLDI 2009, 2010, 2011), jelen mű tehát eddigi eredményeink rövid összefoglalására törekszik csupán.

A Rákóczi vár, Tokaj történetének harmadik vára, ugyanis korábban Anonymus tesz említést Hymesudvar néven egy kora Árpád-kori földvárról, melynek helye bizonytalan³, de elképzelhető, hogy a mai történelmi városmag területén helyezkedett el⁴; illetve a

13. századból írásos forrásaink vannak egy Kórév nevű kisvárról, mely feltételezhetően a mai Óvár-dűlőben a mai közúti híd fölé magasodó hegyláb tetején állhatott. Ezt a várat a forrásokban „Kwreu”, azaz Kórév néven említik. Először IV. Kun László ad rá építési engedélyt 1283, szeptember 20-án, a „nyíri” nemeseknek,⁵ majd Aba Amádé birtokaként is említik.⁶ További vonatkozó források: NÉMETH 1975, 3–8; DÉTSHY 1995, 5–6; BENKŐ 1998: 162–168). Ezek mellett megjegyzendő, hogy eme 13. századi vár egykori elhelyezkedésére utal minden bizonnyal a folyótorkolat fölötti hegylábbon elhelyezkedő Óvár, Palota, Klastromhegyi, Santz, Kalodás dűlőnevek, illetve a hegyláb tövében található, szintén Óvár nevű utca (PAP 1992, 1–2, 11–12. ábra). Továbbá itt jegyeznénk meg, hogy a szerző helyszíni bejárásai során bronzkori edénytöredékeket talált a vár feltételezett helyének területén, melyek esetleg utalhatnak már egy bronzkori eredetű, később átépített, Árpád-korban is használt erősség meglétére.

Ezen erősségek pusztulása után épülhetett királyi tulajdonként a rév védelmére a Rákóczi-vár néven ismert kővár, mely a Bodrogközben, a Tisza és a Bodrog hajdani torkolatában található (*1. kép*). Első említése 1410-ből való, mikor is Zsigmond király Garai Jánosnak, Miklós nádor fiának adományozza 12000 aranyforint értékben.⁷ 1422 táján Lazarevics István szerb despota kezébe kerül át a vár kárpótlás jogcímén, de hamarosan utódja Brankovics György örökli azt, és 1443-ig biztosan birtokában is tartja. Ezek után, a század második felében a Hunyadiaké lesz az épületegyüttes — előbb Hunyadi Jánosé, majd Mátyás királyé, akik erődítési munkálatokat is

³ „Az imént mondott Turzol pedig Árpád vezér kegyéből ennek a hegynek a tövében (Tokaji-hegy), ahol a Bodrog a Tiszába ömlik, nagy földet szerzett, és ugyanezen a helyen földből való várat épített, amit a jelenben is Himesudvarnak neveznek.” Anonymus: *Gesta Hungarorum*. Hasonmás kiadás 1975. 16, 17. fej.

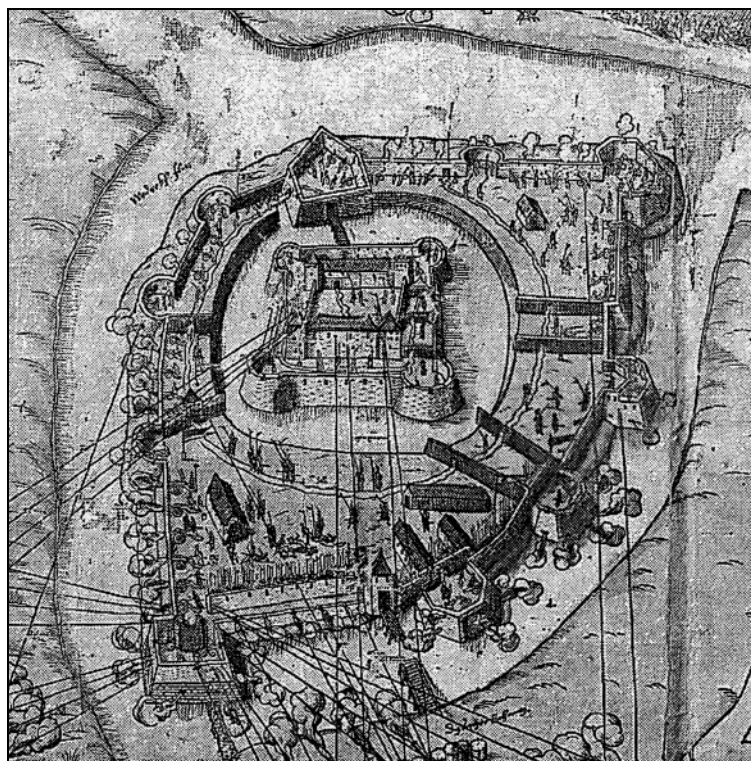
⁴ Ugyanis Tokaj főterének legjelentősebb épületének udvarán, illetve az épületben (volt Aranyszálló, majd szociális otthon) 2010-ben régészeti kutatások kezdődtek, melyek 2011-ben is folytatódtak, illetve 2012-ben is folyini fognak. Ezen feltárások során egy 4 méter vastag rétegsorral rendelkező, többretegű belvárosi lelőhely részleteit tárja fel jelen cikk írója. A lelőhelyen eddig előkerült korszakok: késő rézkori Baden település, 2–3. századi császárkori település, 4–5. századi temető és a 11-től 20. századig tartó folyamatos rétegsor. A kora Árpád-kori rétegekből több kenyérsütő és egy edényegető kemence is előkerült, melyek leletei között kiegészíthető cserépbogrács töredékek is vannak. Úgy gondoljuk tehát, hogy a gazdag kora Árpád-kori lelőhely esetleg utalhat a

vele egykorú Árpád-kori földvár — a Himesudvar közelségére.

⁵ MOL DI, 40165.

⁶ MOL Df, 285755.

⁷ A vár történetének összefoglalása főképp Détsky Mihály 1995-ös Tokaj Várostörténeti Tanulmányok II-ben megjelent írásán alapul (DÉTSHY 1995).

1. kép. Zsámboky János metszete (részlet) a Rákóczi-várról, nyugat felől, 1565 (SZALAI 2004, 5. tábla után)

Fig. 1. Figure (fragment) of János Zsámboky from the Rákóczi castle. View from west, 1565 (by SZALAI 2004, table 5.)

végeznek a váron. 1458-ban fontos színhely a tokaji vár, ugyanis Mátyás királlyá választásakor kiújulnak a csehekkel a harcok és a környék nemesei itt tartanak gyülekezőt, majd indulnak hadba Mátyás oldalán.

A következő évben viszont a király Szapolyai Imrének, akkori boszniai kormányzónak, horvát-szlavón bánnak adományozza a várat érdemei elismeréséül. Az ezt követő hetven évben a vár az ország egyik legfontosabb erődítménye, hiszen a nagy sikereket és magas pozíciókat elért Szapolyai család birtoka marad, akik a család hírnevének megfelelő állapotban tartják az erődítményt is, olyannyira, hogy a mohácsi csatavesztés után alig két hónappal Szapolyai Jánost itt jelölik a királyi trónra és végül Székesfehérvárott meg is választják Magyarország királyává, amit koronázással is szentesítenek. Ugyanekkor Habsburg Ferdinánd is magáénak követeli a

magyar trónt, úgyhogy hadat indít Szapolyai ellen, amivel nagy sikereket ér el. Először Esztergomból szorítja ki, majd hosszú hátrálásra kényszeríti egészen Tokajig, ahol nagy csatát vívnek a vár birtoklásáért, de végül Ferdinánd ágyúzással lerombolja a falakat és az erődítményt elfoglalja — habár János király még el tud menekülni a Tiszántúlra. Ezzel az ország két részre szakad. Ezután, 1527-ben Ferdinánd is királlyá koronáztatja magát, majd elkezd híveinek osztogatni Szapolyai elfoglalt birtokait. Így kerül Báthory István nádor kezébe négy hegyaljai vár, köztük Tokaj is.

Talán a következő évek a legviharosabbak Tokaj életében, mivel Szapolyai már 1528 januárjában, heves harcokban visszafoglalja várat — mire Ferdinánd válaszcsepással reagál és újra megszerzi azt, de a harcok 1530-ig nem szűnnek meg és hol egyik, hol a másik

uralkodó kezében van az erősség. Végül Ferdinánd hadai győzedelmeskednek — így kerül a vár Ferdinánd hadvezérének, Serédi Gáspárnak a kezére, aki teljesen öncélúan bánik vele és a várossal is, ugyanis a jobbágyokat sanyargatja — a várost és a várat pedig teljesen saját zsebre kifosztja. Ennek ellenére a vár a Serédi család kezében marad egészen 1557-ig. Amikor a Serédek közül az utolsó tulajdonos, Benedek meghalt, a várban maradt özvegye (Dobó Zsófia) és kiskorú gyermeke. A gyámságért — egyben a vár birtoklásáért a nagybáty Serédi György megtámadta az erődöt, de Dobó Zsófia várkapitánya, Némethi Ferenc megtartotta azt, mint utóbb kiderült magának. Hamarosan fordulat következett be a vár életében, ugyanis Némethi átpártolt a Szapolyaiakhoz, illetve az akkor uralkodó János Zsigmondhoz, sőt megkezdte a várak erősítését és a Tiszántúlon, Szerencsen, Tállyán sőt Kassán is építkezésekbe fogott, hogy kellő védelmi rendszert tudjon Ferdinánd ellenében Tokaj köré vonni. Feltételezhetően ő építette ekkor ki a tokaji külső várat, kis kerek és szögletes bástyákkal, amelyek a Zsámboki féle 1565 körüli látképen (*1. kép*) láthatóak (Szalai 2004, 5. tábla).

Némethi tehát a vidék legerősebb várát építette ki Tokajban, mely ekkor élte virágkorát. A korabeli források is csak úgy emlegetik, hogy ennél erősebbet és felszereltebbet aligha találni. És valóban ekkor volt itt a legtöbb katona is, a lovagságot és gyalogságot is összevetve körülbelül 2000 ember, melyhez János Zsigmond még 1000 lovas és 600 gyalogos kiküldését rendelte el. A Habsburg birodalom tehát joggal rettegett Tokaj erejétől ekkoriban. Nem csoda tehát, hogy a kor egyik kiváló hadvezérének Schwendi Lázárt tették meg Felső-Magyarország várkapitányává, aki elsődleges céljának tűzte ki Tokaj visszavételét. A nagy összecsapás 1565. február 4. és 12. között zajlott és végül a Habsburgok győzelmével zárult. Schwendi bevonulásakor, az egyik német katona a következőket írja a várról:

„...de Isten megadta a győzelmet nekünk előlött a fontos vár fölött, amihez fogható erősségét, nagyságát, hatalmas fejedelmi jövedelmeit nézve alkalmasint aligha találni. Ezen felül e vidéken a legszebb rezidencia...”

Ezzel a döntő csatával tehát újra Habsburg kézbe került a vár és a korábbi adománybirtok, illetve elzálogosított birtok helyett, magánkézből királyi kézbe került át. A várnak ez nem tett túlságosan jót, hiszen messze volt Bécstől, így pénzt sem szívesen áldoztak rá, bármennyire is kérték ezt az aktuális várkapitányok és építészek. Jól példázza ezt a kapu renoválása is, amit szép faragott kövekből kezdtek újra rakni, majd a támogatás elmaradása híján kő boltív helyett, egyenes fa gerendázat került a tetejére. De nem csak az épületek, hanem a legénység is siralmas állapotban volt — a katonák nem kaptak rendszeres fizetést, sőt élelmet sem, szállásuk is csapnivaló volt, ráadásul dolgozniuk kellett a kisebb építkezéseken. Ezért sokan szöktek meg, lettek napszámosok a szőlőkben vagy marhapásztorok a mezőkön.

1604-ben ilyen állapotban érte Tokaj császári őrségét a Bocskay-féle felkelés. A hajdúk először nem érdeklődtek a vár iránt, így Básta generálisnak volt ideje ellátmánnyal feltölteni a raktárakat és felkészíteni a harcra az embereket. Viszont Bocskay emberei nem a harcot választották, hanem a kiéheztetést, amely egy év után teljesen megtörte a várvédőket, így fel kellett adniuk az erődöt. Azonban Bocskay hamarosan bekövetkező váratlan halálával a vár visszakerült Rudolf trónörökös kezébe, aki azt Thurzó György későbbi nádornak zálogosította el 1607-ben, 71590 forint értékben, amit az új király, II. Mátyás két évvel később már 115590 forint értékben erősített meg. 1616 karácsonyán meghalt Thurzó György, a birtok így fiára, az addigra már erdélyi fejedelemnek választott Bethlen Gábor bizalmasára maradt. Emiatt az akkori Habsburg uralkodó II. Ferdinánd beleegyezett, hogy Bethlen 300 ezer forintért kiváltsa a

várat Thurzóéktól és birtokaihoz csatolja. Bethlen Gábor saját költségéből neki kezd a vár felújításának, kőfaragókat hozat és négyzetesre faragott kövekből kiválóan újraépítteti az ÉNy-i szögletes sarokbástyát, azonban Bethlen halálával (1629) ezen munkálatok is félbeszakadnak. A következő évtizedben az özvegy fejedelemasszony, Brandenburgi Katalin az erődítmény tulajdonosa. Sajnálatos módon ő nem tudja folytatni férje építkezéseit, sőt ez idő tájtban a vár egyes épületei, például az öregtorony és a fegyverraktár kezd életveszélyessé válni, ugyanis már több évtizede roncsolódik a zsindeletet rajtuk, aminek következményében az esővíz komoly károkat okoz az épületekben. Sajnos ezeken az állapotokon a következő tulajdonos, Homonnai János országbíró sem tudott változtatni, így az 1640-es évek elejére az épületek gyakorlatilag lakhatatlanná válnak. Ezen okok miatt történhetett az meg, hogy mikor I. Rákóczi György 1644-ben Erdélyből indított hadaival a vár alá érkezik, a csekély létszámú őrség szinte harc nélkül behódol neki. A Rákócziak idejében sikerül a tokaji várnak visszanyernie valamicskét egykori hírnevéből.

1660-ban viszont újabb fordulat áll be Tokaj történetében, ugyanis a férjét túlélő Lórántffy Zsuzsanna meghal, sőt nem sokkal később fia II. Rákóczi György is életét veszti az újabb török támadásokban. Ekkor a vár újra Habsburg kézre kerül. Lipót császár az Erdélyt dúló törökök ellen sereget küld, mely armádia 1660-ban egész évben Tokaj mellett táborozik De Souches tábornok vezetése alatt, aki egy felmérést is készített Tokaj város tágabb környezetéről.⁸ Ekkor Lipót császár

⁸ Ezen nagyobb léptékű térképen látszik, hogy a császári haderő hatalmas védműveket épít Tokaj környezetében: nem csak a vár déli oldalára vonat a Tisza túlpartjára (!), annak várhoz közel eső szegletébe sáncokat és nemcsak az ekkor éppen álló közúti hidat (Tokaj–Rakamaz híd!) védi csillag alakú védművel, hanem hatalmas védműrendszert építtetett ki, mely a Tisza Tímári szakaszától indul, keletről kerüli meg Rakamazt, majd

1660-ban a romos várat jelentős mértékben megerősítteti. Sajnos anyagiak nekik sem állnak korlátlan számban rendelkezésükre, ezért a várfalakat ők sem kőből, hanem fából és földből építik újjá. Hatalmas föld-fa szerkezetes sáncokat emelnek, melyeket kívülről többszörös paliszádfal, illetve ravelinek (sorban egymás mellé vert, kihegyezett oszlopokból álló védmű) védnek. Ezek az utolsó nagyobb erődítési munkák, melyeket a váron végeznek, ugyanis 1670. április 10-én kitört az I. Rákóczi Ferenc vezette Felső-Magyarországi felkelés, melynek egyik fő színhelye a tokaji vár. Rákóczi emberei ugyan komoly ostrom alá veszik a frissen felújított várat, de a hosszúra nyúló harcokban a támadó fél bizonyul gyengébbnek, így a felkelés megbukik és a vár Habsburg kézen marad. A 70-es évek első felében kijavítják a harcokban keletkezett hibákat a falakon, sőt 1673-ban egy új, cölöpös híd is épül a Tiszán, mely már nagyobb forgalom lebonyolítására is alkalmas. De a zavargások nem szűntek meg és előbb a Thököly-féle felkelésben, majd a Tokaji Ferenc vezette hegyaljai felkelés során is folyamatosan pusztult a vár.

A tokaji vár története a Rákóczi szabadságharccal fejeződik be. A fejedelem hosszas ostrom után, 1704 tavaszán veszi be a várat. Rákóczi ekkorra már az egész országrész ura, a szabadságharc ekkor éri el legjelentősebb sikereit – ennek fényében furcsának tűnhet a fejedelem váratlan döntése, miszerint a várat le kell rombolni. 1704 őszén adja ki a parancsot a vár elhanyagolására, amit 1705-tavaszáig véghez is visznek — sőt valószínűsíthetően az erőd egyes részein még a Bodrog és Tisza vizét is keresztülvezetik, hogy használhatatlanná tegyék azt. Ezen árkok nyomai

Tiszanagyfalunál köti össze a rakamazi holtágat újra a Tiszával. Ezen több kilométeres sáncépítések jól mutatják, hogy akkoriban a haderő védelmében nem számított a földmunka mennyisége — mai szemmel embertelennek tűnő köbmétermennyiségeket mozgattak meg pusztá kézzel. A Souches-féle térképet lásd: SZALAI 2004, 29. tábla.

még ma is látszanak a váron: az egyik a Kisbodrogot köti össze a belső vár árkával — átvágva az északi sáncot —, a másik pedig a délkeleti Rév-bástyát vágja le a várról a Tisza vizét beeresztve a vár belsejébe, átvágva a keleti és a déli sáncokat — ennek az ároknak a nyomvonalát követi a ma is vízvezetőként funkcionáló 614. helyrajzi számú önkormányzati út.

Arra a kérdésre, hogy Rákóczi miért romboltatta le a frissen bevett várát, nehéz válaszolni. A megoldás talán az lehet, hogy a felújítások ellenére katasztrofális állapotban lévő vár fenntartása sok pénzt emésztett volna fel, ráadásul ha őrizetlenül hagyja a várát, akár császáriak, akár egyéb lázadóelemek veszélyt jelenthettek volna a háttérre — ezért dönthetett az erősség megsemmisítése mellett. Emellett a várban található ágyúkra (28 db) és szakállas puszkákra is szüksége volt a fejedelemnek hiszen azokkal ostromolta 1705-ben Eger várát.

Építéstörténetileg a következő észrevételeink lehetnek: a négy rondellával (kerek bástyával) ellátott belső vár, melyben egy emeletes torony mindig is állt, minden valószínűség szerint a 14. század második felében vagy a 15. sz. elején épült Zsigmond király korában. A négyszögletű várban a Hunyadiak is építkeztek, ekkor épülhetett az emeletes torony mellé a palotaépület (nyugati palotaszárny). A „belső vár” fénykorát a Szapolyai család építkezéseivel érheti el, akik a régészeti leletek tanulságai szerint királyi rangú kővárat építenek gótikus osztott ablakokkal ékítve és többek között pazar vegyesmázás cserépkályhával berendezve. Feltételezhetően ők építik (vagy csak megújítják?) a belsővárat körülvevő négyrondellás kerítőfalat és a keleti palotaszárnyat. A belső várhoz kőhíddal kapcsolódó — ötszög alakú bástyát (ami szakmai szempontból egy kapu- majd ágyútorony) valószínűleg a Serédyek építették a 16. század első felében. A külső várfalat első formájában — viszonylag kisméretű kerek és szögletes bász-

tyákkal, feltételezhetően Némethi Ferenc a 16. század közepe táján építi ki, melyet a Habsburgok az 1565-ös nagy csata után, minden valószínűség szerint hasonló alaprajzzal felújítanak. A négyszögű, szögletes bástyákkal ellátott külső várfalat, talán a század második felében szintén a Habsburgok kezdik építeni – a „modernizáció jegyében”, de pénzhány miatt igazán ezek a kőfalak sohasem épülnek meg tökéletesen, sőt ekkor kezdődik az épületek évszázados pusztulása, amit ugyan Bethlen (kő)építkezései megállítanak 1628 körül, de csak ideiglenesen. Megállapíthatjuk, hogy az 1650-es évekre a vár szinte teljesen használhatatlanná válik.

Viszont 1660-tól kezdve a Habsburgok a törököktől tartva nagyszabású felújításokba kezdenek, igaz nem kőből, hanem csak földből és fából, de a hidak védelmére a szárazföldi hídfőknél is megépítik a védműveket (ravellinek). Ezek a romlandó anyagból készült sáncok viszont II. Rákóczi Ferenc korára olyan szinten lepusztulnak, hogy a fejedelem jobbnak látja leromboltatni a várát, mint újjáépíteni és védelmezni azt.

A tokaji vár története szövevényes és bonyolult, és egyben ugyanolyan homályos is, hiszen a részletekre és a pontos építési fázisokra, az épületek formájára, méreteire és funkciójára nézve kevés információt szolgáltatnak a korabeli leírások. Ezeket a kérdéseket csak régészeti úton lehet megválaszolni, mely okból 2007 óta folyik a vár alaprajz-hitelesítő feltárása.

A Tokaj város főterétől légvonalban alig 1 km-nyire lévő elfeledett vár kutatása az elmúlt öt évben nagyot haladt előre – sikerült azonosítani több fontos épületet, várfalat. Ez nagyrészt annak volt köszönhető, hogy az erődítményről számos 16–17. századi metszet, alaprajz, illetve látkép maradt fenn, az írásos forrásokat pedig mint említettük Détsy Mihály foglalta össze 1995-ben (DÉTSY 1995).

Ezen források segítségével, már 2007-ben azonosítani tudtuk a vár keleti ágyútoronyát –

az 1530-as években épült „Vasaló-bástyát”⁹; a külső vár DNy-i sarokbástyájának ágyúkazamatáját — „Merítő-bástya” — melyről kiderült, hogy valószínűleg a Némethi Ferenc által az 1550-es években kiépített külső vár egyik ó-olasz bástyája¹⁰; a belső várban pedig megtaláltuk a legkorábbi épület, a lakótorony alapfalait – illetve a belső vár kerítőfalának ÉK-i és ÉNy-i rondelláját is.

A 2007-es évad ásatásai inkább tájékozódó jellegűek voltak, céljuk az épületek azonosítása volt, de nem törekedtünk a stratigráfiai helyzet meghatározására — tehát lényegében csak a falak tetejét bontottuk ki a vár pusztulási omladékából, korábbi járósínteket, zárt rétegeket nem érintve.

A 2008-as évadban ezzel ellentétben arra törekedtünk, hogy a már ismert tények tudatában, célzott módon, újabb épületeket tudjunk azonosítani és ezen épületek feltöltésének rétegtanát is tisztázzuk. Ennek köszönhetően kevesebb épület helyét határoztuk meg mint 2007-ben, ellenben megdöbbenően sok 16–17. századi leletet hoztunk felszínre. Volt olyan rétegünk (S58), ahol 3 négyzetméternyi területről, fél méter vastagságban 5 ládányi leletanyag került elő, közte több ezüstpénz, kályhacsempe, üveg tárgy és rengeteg kerámia. Ezen leletanyag restaurálása során, csak ebből a rétegből több mint 10 db kiegészíthető és 2 db egész edény látott napvilágot.

A 2008-as évben főképpen a belső vár területére koncentráltunk. Az év szenzációja az volt, hogy sikerült megtalálnunk a K-i ágyútorony *in situ* küszöbkövét — tehát bejáratát,

⁹ Az épület onnan kaphatta furcsának tűnő nevét, hogy alakjával és lőrésével — főképpen csata idején (ágyúzás miatt) — igencsak emlékeztet az akkoriban használt szenes vasalókra.

¹⁰ Ugyanis mind alaprajzilag, mind szerkezetileg logikátlanul kapcsolódna ez a kétszintes ágyúkazamata a 17. századi föld-fa szerkezetes sarokbástyához. A feltárások igazolták, hogy ez az épület minden tekintetben a Zsámboky János-féle 1565-ös metszeten látható délnyugati bástyákra hasonlít, melyeket Némethi Ferenc épít ki.

továbbá azonosítottuk a hozzá tartozó — az ágyútoronyt és a belső várat összekötő 7,5 méter széles kőhíd maradványait, illetve a belső vár keleti palotaszárnyának K-i falát. Emellett ástunk még a korai lakótorony belsejében is, ahol megtaláltuk a korabeli padlószintet. De az igazi meglepetést a nyugati palotaszárny kutatása okozta, ugyanis itt több fő- és osztófalat is azonosítani tudtunk – és ezen falakon belül 4 temetkezésre bukkanunk számos reneszánsz épületfaragvány, aranyozott lószerszámdísz, illetve egy üvegkehely fém talptöredékének társaságában. Ezen leletek talán az eddig azonosítatlan palotakápolna közelségére utalhatnak.

A belső vár déli részén nyitott szondánkban pedig előkerült több, mint 40 db, 15. századi, kétszer hornyolt gótikus épületfaragvány, illetve a kerítőfal DK-i rondellájának fala is, melyet a 17. században lőportoronyvá alakítanak. Ezen épület belső járósíntjéről számos más lelet társaságában előkerült egy talán Bethlen Gábort vagy Rudolfot ábrázoló, alakos kályhacsempe is.

A 2008. évet tehát még a 2007-esnél is sikeresebbnek könyvelhetjük el, tekintve az előkerült falak, épületek jó állapotát, felszínközelségét, a több méter magasan álló falakat, illetve a szenzációsnak mondható, esetenként magas művészi értékkel is bíró leletanyagot.

A 2009-es évben tovább folytattuk a 2008-ban megkezdett utat, tehát a megnyitott szelvényeinkben lehetőség szerint törekedtünk arra, hogy a jelenlegi (mesterségesen magasan tartott — tiszalöki vízi erőmű) talajvízszintig leérjünk, megvizsgálva, hogy az adott területen mely századok leletanyaga kutatható jelenleg. Ebből következően 2009-ben nem sok új épületet azonosítottunk, viszont számos új stratigráfiai megfigyeléssel bővült tudásunk, melyek eredménye az, hogy a belső vár területén a 16–17. századi rétegek kutathatóak főképpen, és hogy ezen rétegek rengeteg leletet szolgáltatnak.

2. kép. Részlet Lucas Geörg Ssicha, Merian által átrajzolt 1668-as metszetéről

Fig.2 Fragment of Georg Ssicha's figure calked by Merian, 1668

A 602 hrsz. telek (Merítő-bástya) területén vizsgálni tudtuk a külső vár DNy-i ágyúkazamatájának belső szerkezetét, ahol egyértelműen el lehetett különíteni két építési periódust — feltételezhetően egy 16. (Némethi F.) és egy 17. századit (Habsburgok). Viszont a területen a 17. században felhalmozott döbvenetes mennyiségű tömör, sárga agyagban nehéz volt a 25–50 m³ nagyságú szelvényeinket mélyíteni, ezért a feltételezhetően 16. századi ó-olasz bástya pontos kiterjedését nem sikerült teljes mértékben tisztázni.

A belső vár területén tovább folytattuk a K-i palotaszárnyból a K-i ágyútoronyba (Vasaló-bástya) vezető kőhíd kutatását, mely meglepetésszerű eredményeket hozott: például kiderült, hogy a belső vár 15–16. században használt vizesárkába, a 17. században több mint 7 m (!) feltöltést hordtak bele, már a külső vár megépülése után. Ezzel félig eltemették a híd legalsó szintjét, melyből a hajdani vizesárkot lehetett tűz alatt tartani —

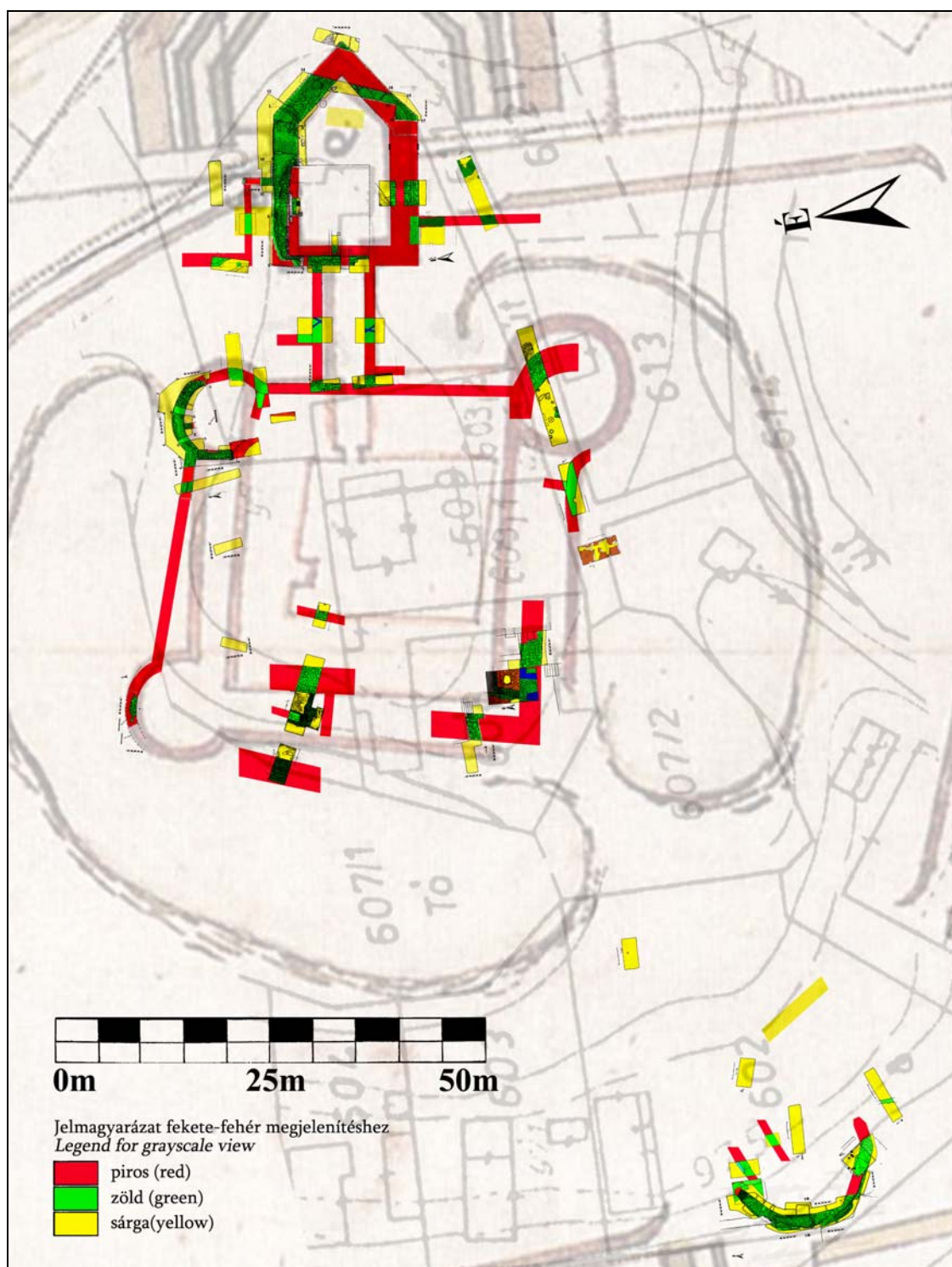
így viszont ez a szint teljes épségben, lőréses-tül maradt meg az utókor számára, nagyrészt elkerülve a vár felrobbantásakor végbevitt pusztítást.

A belső vár kerítőfalának ÉK-i rondelláját is tovább kutattuk, melynek azonosítottuk a keleti csatlakozását a belső vár K-i falához.

2009-ben, a vár területének helyrajzi tagoltsága és a tulajdonosok egy részének peszsimista hozzáállása miatt sajnos le kellett mondjunk a belső vár északi részének kutatásáról, ahonnan a legszebb leletek kerültek elő az előző évben. Ennek ellenére, hasonlóan 2008-hoz, rendkívül sok leletanyag került felszínre, további értékes kályhacsempék, üvegtárgyak, ezüstpénzek, ékszerek, lószerszámok, fegyverek és természetesen kerámia-ák.

A 2010-es évadban további eredmények születtek: a Vasaló-bástyánál sikerült azonosítanunk egy, az ágyútoronyhoz déli irányból kapcsolódó körülbelül 120 cm széles falat,

3. kép. Tokaj, Rákóczi-vár feltárásainak összesítő térképe 2007–2011. Zölddel a feltárt falakat, pirossal a feltételezhető falfolytatásokat, sárgával a feltárt szelvényeket jelöltük. Az összesítő térkép rétegei: a) Lucas Geörg Ssicha 1664-es alaprajza; b) a mai helyrajzi térkép; c) az ásatások felszínrajza.
 Fig. 3. Cumulative map of the excavations of Rákóczi castle, Tokaj, 2007–2011. Excavated walls (green), probable walls (red), excavated trenches (yellow). Layers of the cumulative map: a) Lucas Geörg Ssicha's plan (1664); b) topographical map; c) surveying of the recent excavations

melyet 10 méterrel arrébb is átmetszettünk, azonosítottunk. Megfigyeltük, hogy ehhez a két falsíkkal rendelkező fal külső oldalához építették a 17. századi földsáncot, melynek külső oldala szintén kőpakolásos volt. Ezen földsánc keleti oldalán találtuk meg az évad leletét: egy térplasztikának megmintázott oroszlanos kályhacsempét, melyet talán a 16. század elejére datálhatunk. Továbbá a Vasaló-bástya északi oldalán nyitott szelvényünkben előkerült egy a bástya falával párhuzamos, egy falsíkkal rendelkező támfal, kontrafal, melyre valószínűleg a 16. században még kaputoronynak épített „bástya” csapóhidját eresztették le — tehát megtaláltuk a korai periódus farkasvermét. Továbbá előkerültek még olyan ritkaságszámba menő — fekvő lovagalakot ábrázoló kályha-párkánycsempetöredékek is, melyek párhuzamát eddig csak Sárospatakról és Kassáról ismerjük¹¹. Emellett tovább tudtuk pontosítani a külső vár DNy-i bástyájának (Merítő-bástya) alaprajzát is (*3. kép*) — tovább erősítve azt a hipotézisünket, hogy ezt az épületet még Némethi Ferenc korára kell datálnunk. (*1. kép*)

2011-ben folytattuk az előző évben a keleti ágyútorony északi oldalán megtalált farkasverem kutatását és egy nagyobb méretű 3,8 x 4 méteres szelvényt nyitottunk a veremre. Ennek feltárása közben tapasztaltuk, hogy a farkasvermet már a 17. század folyamán folyamatosan töltik fel és valószínűleg a 18. század elejére teljesen feltöltődik. Erre utaltak a sárga „sáncagyagból” álló többszörös feltöltési rétegek, melyek között 17. századi leleteket tartalmazó fekete rétegek kaptak helyet. Ahogy mélyítettük a szelvényt, a mai talajvízszint fölött találtunk még olyan rétegeket is, melyek a 16. század második felére datálható

leleteket tartalmaztak. Ez azt bizonyíthatja, hogy ahogy megépül az ágyútoronyt később magába foglaló külső vár, a farkasverem szinte azonnal elkezdi feltöltődni, majd a 17. század végére funkcióját is veszti. Ez természetesen azzal is magyarázható, hogy a belső vár ekkora már olyan állapotba kerül, hogy toronyai már omladoznak és még egy ágyút sem lehet elsütni bennük, annyira rossz állapotban vannak (DÉTSZY 1995, 60). Ez szolgál magyarázatul arra, hogy miért nem volt már értelme a belső várat szolgáló védművek karbantartásának. 2011-ben az ágyútorony belsejében is nyitottunk egy szelvényt annak tisztázására, hogy vannak-e belső járósíntek az épületben. Sajnálatos állapotba állítottuk meg, hogy igazi, jó értelemben vett járósíntet — ami esetleg vastagabb „szemétréteggel” vagy esetleg burkolattal rendelkezik nem találtunk, csak az egymást követő sárga vagy szürke agyagból álló feltöltési rétegek között jelentkező vékony építési (?) szinteket, csekély leletanyaggal. Így sajnos azt kell mondjuk, hogy a „Vasaló-bástya” egykori járósíntjei már elpusztultak — esetleg még a 20. század eleje óta biztosan álló, a toronyra részben ráépített Kocsa-féle ház belső terében lenne esély eredeti járósíntek megfogására.

Hasonló a helyzet a külső vár délnyugati sarokbástyájában, a Merítő-bástya belső oldalán nyitott szelvényünkben is (602. helyrajzi egység). Az itt nyitott É–D irányú 9 x 2,5 m területű szelvényünkkel az volt a célunk, hogy megtaláljuk az egyik Lucas Geörg Ssicha féle térképen (1668 — *2. kép*) (SZALAI 2004, 32. tábla) „W”-vel jelölt, feltételezhetően a bástya ágyúkazamatájának lejártaéért értelmezhető épületet. Sajnos ezt megtalálni nem sikerült, ellenben itt is tapasztaltuk a sárga agyagrétegekkel történő feltöltését, megújítását a 17. századi védműnek. Továbbá ezen szelvényünkben (602/IX. szelvény) előkerült egy vörösre égett pusztulási szint, mely több objektum feltöltését is képezte — ezen réteg feltételezhetően a vár egyik legutolsó csatájá-

¹¹ A Kassáról előkerült darabot egy kiállítási katalógusban közlik (CHOVANEC *et al.* 1996, 6, kat. 36, 4. kép). A sárospataki külső vár területén elhelyezkedő ágyúöntő műhelyből előkerült ugyanilyen kályhacsempét pedig az ásató régész, Ringer István szíves szóbeli közléséből ismerem.

ban keletkező tűzvész lenyomata. Sőt előke-
rült két olyan, a sárga agyagrétegekbe mélyü-
lő gödör részlete is, mely a tűzvésztől korábbi,
de mégis a 17. század második felére datálható
leletanyagot tartalmazott.

Látható tehát, hogy a csekély költségvetés-
ből folytatott feltárások az elmúlt öt évben
számos eredményt hoztak. Ami talán a leg-
fontosabb, hogy megállapítottuk, hogy Lucas
Geörg Ssicha metszetei talán a leghiteleseb-
bek a vár alaprajzát tekintve, így a feltárások
eredményeinek és a metszetek tanulságainak
összevetéséből viszonylag pontos képet kap-
hatunk a vár elhelyezkedéséről, az egyes épü-
letek, védművek helyéről. Továbbá a feltárá-
sok során meg lehetett állapítani, hogy a korai
belső vár járósíntjei és falai még ma is a je-
lenlegi talajvízszint fölött találhatóak, annak
ellenére, hogy az 1954-ben megépített tiszlói
vízi erőmű 4,5 métert emelt a Tisza és a Bod-
rog vízszintjén. Így az ásatás során sikerült
elérnünk koraújkori, 16–17. századi rétegeket,
melyekből figyelemreméltó mennyiségű és
minőségű leletanyag került elő. Gondolunk itt
a rendkívül szép vegyesmázás kályhacsem-
pékre, a tausírozott lószerszámdíszekre, ara-
nyozott fémedény-töredékekre, gravírozott
üvegekre, fegyverekre és arra a sokládányi
kerámiatöredékre, amelyből a restaurálás után
már több mint 25 kiegészíthető edény látott
napvilágot és ezt még jóval meghaladja a ki-
szerkeszthető edények száma. Összegzéské-
pen megállapítható tehát, hogy régészeti
módszerekkel bizonyítani, adatolni lehet,
hogy a Szapolyai-korban Tokaj vára gyönyörű
rezidencia lehetett, később pedig erős sán-
cokkal erősített határvárként funkcionált. Így
ahogy haladnak előre évről-évre az ásatások,
úgy töltjük meg régészeti tartalommal a
Détsy Mihály által 1995-ben nagyszerűen
megírt Tokaj Vár Történetét.

A vár kutatása a szép eredmények ellenére
nem könnyű feladat. Minden évben csak re-
ménykedni tudunk, hogy az ásatás folytatód-
hat, hogy lesz elég pénz az önkéntesek mel-

lett a technikusok csekély bérének térítésére.
Az eddigi eredményeink nem születhettek
volna meg a Nemzeti Kulturális Alap támoga-
tása, a Tokaji Várbarátok Köre Egyesület
szervezőtevékenysége és a budapesti Területi
Gyermekvédelmi Szakszolgálat gyermek ön-
kénteseinek évről-évre végzett kitartó mun-
kája nélkül.¹² Köszönet érte!

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

MOL Df — Magyar Országos Levéltár, Diplomatika
Fényképgyűjtemény, Budapest

MOL DI — Magyar Országos Levéltár, Diplomatika
Levéltár, Budapest

IRODALOM

BENKŐ Lóránd

1998 Hímesudvar – Kőrév – Tokaj. In BENKŐ
Lóránd: *Név és történelem. Tanulmányok az
Árpád-korról*. Budapest. 162–168.

CHOVANEC, Ján-J. DANKÓ, Katalin-FELD,
István-TAMÁS, Edit

1998 *A gótikától a habánokig. Kályhacsempék
Abaúj, Sáros és Zemplén vármegyékből. — Od
gotiky po habánov – Kachlice z byvalej
Aboskej, Sarisskej a Zemplinskej zupy*. Kiállítá-
si katalógus. Sárospatak.

¹² A vár kutatása 2007-ben kizárólag önkéntesek
segítségével folyt, akiket a Tokaji Várbarátok szer-
veztek be, illetve koordináltak. 2008-tól a Nemzeti
Kulturális Alap támogatása lehetővé tette, hogy 2–
3 fő régésztechnikusi személyzet is dolgozzon az
önkéntesek mellett, akik 2008–2011 között főként
a budapesti Területi Gyermekvédelmi Szakszolgá-
lat (TEGYESZ) önkéntes gyermek, illetve fiatalkor-
rú gondozottjaiból és nevelőiből kerültek ki, akik
„jutalomnyaralásukat” tölthették a várszigeten
kemény fizikai munkával. 2011-ben a TEGYESZ
és a várbarátok közötti együttműködés „nemzet-
közivé” vált, mivel az erdélyi Hargita-megyéből is
érkeztek gyerekek, hogy részt vegyenek a feltárá-
son. Köszönet az összes önkéntesnek és támogató-
nak! Nélkülük a kutatás nem tartana ott, ahol tart
és a Tokaji Múzeumban sem nyílhatott volna 2009
májusában állandó kiállítás a vár anyagából, mely
azóta is folyamatosan gyarapszik! Köszönet a To-
kaji Múzeum dolgozóinak és vezetőjének, Jaczkó
Zsoltinak, hogy 0 Ft költségvetésből biztosították a
helységet és létrehozták ezt a kiállítást, mely azóta
is megtekinthető!

- CSORBA Csaba
1980 *Várak a Hegyalján*. Budapest.
- DÉTSHY Mihály
1995 *A tokaji vár története*. Tokaj Várostartörténeti Tanulmányok II. Separatum. Tokaj.
- HRENKÓ Pál
1978 Lucas Geörg Ssicha hadmérnök tokaji várképei nyomában. *Geodézia és Kartográfia* 30. 368–378.
- KOPPÁNY Tibor
1999 *A középkori Magyarország kastélyai*. Budapest.
- MAKOLDI Miklós
2007 Vitéz idők tanúja – Tokaj nemes vára. In TÉCSI Zoltán (szerk.): *Természeti és emberi kincseink*. A Hegyvidék c. folyóirat különiadványa. TOTEM, Tokaj. 72–75.
2008 Tokaj vára a 2007. évi feltárások tükrében. *Castrum Hírlevél* 7. (2008/1) 168–196.
2009 Jelentés Tokaj várának alaprajzHITELESÍTŐ feltárásáról 2008.06.30.–2008.11.15. *Castrum Hírlevél* 9. (2009/1) 57–63.
2010 Jelentés a tokaji Rákóczi vár alaprajzHITELESÍTŐ feltárásának 2009-es évadáról.
- Castrum Hírlevél* 11. (2010/1) 86–93.
2011 Tokaj, Rákóczi-vár. *Castrum Hírlevél* 13. (2011/1) 79–85.
- MÓDY György
1995 *Tokaj története 1200–1526 között*. Tokaj Várostartörténeti tanulmányok I. Tokaj. 53–65.
- NÉMETH Péter
1975 Kőrév – Hímesudvar – Tokaj. *A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 14. 3–8.
2005 A tokaji uradalom kialakulása. *Századok* 139. 429–447.
- NOVÁKI Gyula–SÁRKÖZY Sebestyén–FELD István
2007 *Borsod-Abaúj-Zemplén megye várai az őskortól a kuruc korig*. Magyarország várainak topográfiája I. Miskolc. 132–134; 99/a–b. ábra.
- PAP Miklós
1992 *Tokaji tanulmányok*. Tokaj.
- SOÓS Elemér
1914 *A tokaji vár története, hadi és műleírása*. Sátoraljaújhely.
- SZALAI Béla
2004 *Tokaj Vár Metszetes Könyve*. Árvay és társa-pincészet, Tokaj.

**THE PAST OF RÁKÓCZI CASTLE, TOKAJ (NORTHEAST HUNGARY)
IN THE LIGHT OF EXPERIENCES IN THE LAST FIVE YEARS**

Keywords: research of castles, glazed tile of stove with Lion figure, János (=John) Szapolyai, Gothic cut stone

The Rákóczi castle of Tokaj lying at the influx of the River Bodrog to the River Tisza, in the corner of Bodroglak, is the third castle of the Tokaj history. According to Anonymus, the first castle was the motte of the age of the Árpáds and the second was the “Kőrév” mountain castle in the 13th century. The first mention of this castle was in 1410, but it was probably existed in the second part of the 14th century. Until 1527, it was a royal residence, a pawn land, and after then the domain centre of the Szapolyai family during near upon 70 years. In 1527, after the disruption of the country, it became a border castle between the Transylvanian Principality and the Habsburg Empire. At that time it got the name of “the bastion of the Upper Hungary”. As a border castle, it lost the princely and royal pomp gradually. On the other hand, it was forced with more ramparts during the following owners, like the Habsburg kings, István Bocskai, Gábor Bethlen or several members of the Rákóczi family. At last, Ferenc Rákóczi II. occupied the castle, and he got it blown up in 1704, because of the castle was in bad condition. On the other hand, he needed the weapons of the castle in order to be able to continue the war of independence. Later on, it was used as a quarry. In 1954, the hydroelectric power station at Tiszaalak was built caused enormous damages.

In spite of these difficulties and the unclear property relations, the archaeological excavation was started in 2007 and it has been going on ever since then. During the excavation we could identify several stone buildings (Iron-bastion, Dipping-bastion, and the significant part of buildings of the inner castle),

which are well known from pictorial and textual sources. The walls, which do not appear on the contemporary engravings, also came to light. In addition to, we could excavate magnificent layers of the 16th and 17th centuries with potteries and glazed tiles of stove, luxury objects, silver coins, and weapons in large quantities and princely qualities. During the excavations, it proved that the researches of the Tokaj Castle must be a stressed task, because sensational castle walls and ornaments have turned up in the last five years.

Miklós Makoldi